

Grochowski, Leonard

"Les professeurs de la faculté de médecine de Paris : dictionnaire biographique 1794-1939", Françoise Huguet, Paris 1991 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 35, 185-190

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

szkolnym. Brak wyraźnego sproblematyzowania tych zagadnień zaznacza się zwłaszcza w rozdziale dotyczącym średniowiecza.

Można również mieć wątpliwości co do chronologii korzystania z różnych historyków antycznych zaproponowanej przez Mokrzeckiego. W książce można spotkać zdania (s. 20-21) „dużą popularność w oświacie średniowiecznej zyskała historia Rzymu napisana przez Liwiusza ... sięgano również po dzieła Tacyta”. Jeśli chodzi o Liwiusza to w średniowieczu europejskim znały go tylko nieliczne jednostki, najwybitniejsi ówczesni intelektualści. Dość powiedzieć, że Dante znał tylko cztery księgi dzieła Liwiusza. Prawdziwe upowszechnienie i to tylko w kręgach

humanistów zyskał Liwiusz od drugiej połowy XV. To samo można powiedzieć o dziełach Tacyta. A Herodot i Tukidydes wspomniani również (s. 56, 127) z dużym wyprzedzeniem czasowym, w szerszy obieg europejski weszli na dobre w XVI w. w tłumaczeniach łacińskich.

Nieliczne skądinąd takie usterki nie pomniejszają wartości książki Mokrzeckiego, która odświeżając nowe aspekty znajomości i nauczania wiedzy historycznej w minionych wiekach, inicjuje niejako dalsze badania i stwarza dla nich trwałe impulsy.

Tadeusz Bieńkowski

Françoise Huguet, *Les professeurs de la faculté de médecine de Paris. Dictionnaire biographique 1794-1939*, Paris 1991, INRP — Éditions du CNRS, ss. XVI, 753. Collection „Histoire biographique de l'enseignement”. Service d'Histoire de l'Éducation, Institut National de Recherche Pédagogique.

Dorobek naukowo-edycyjny paryskiego Zakładu Historii Wychowania działającego w ramach Instytutu Narodowego Badań Pedagogicznych, wzbogaca się corocznie o nowe pozycje. Kolejnym bowiem owocem inwencji i aktywności badawczo-wydawniczej tegoż Zakładu, kierowanego sprawnie i twórczo przez Pierre'a Caspada, jest właśnie prezentowana książka pióra pani Françoise Huguet pt. *Profesorowie paryskiego fakultetu medycyny. Słownik biograficzny 1794-1939*, która ukazała się w 1991 r. nakładem w.w. Instytutu i Wydawnictw Centrum Narodowego Badań Naukowych. Praca ta została wydana w ramach serii *Historia biograficzna szkolnictwa*, poświęconej elitom uniwersyteckim Francji z XIX i XX w. i stanowi jej szósty tom. Posiada charakter badawczo-dokumentacyjny, a ściślej dokumentacyjno-biograficzny. Zostało to uwydatnione w podtytule, który określa książkę mianem słownika biograficznego. Biorąc jednak pod uwagę schematyzm ujęć poszczególnych życiorysów, można ją po prostu widzieć jako słownik biogramów — paryskich profesorów medycyny z lat 1794-1939.

Edycja tego typu przygotowana i opublikowana staraniem w.w. Zakładu Historii Wychowania świadczy o tegoż szerokich zainteresowaniach i w takim zakresie podejmowanych bada-

niach, łącznie z problematyką biograficzną nauczycieli akademickich, a więc sięgającą dziejów szkolnictwa wyższego. Preferencja natomiast w badaniach nad biogramami profesorów paryskiego fakultetu medycyny wynikała, jak stwierdza autorka książki-słownika, z wykazanej przez analizy źródłowe dużej liczby tej grupy ludzi legitymujących się pochodzeniem stołecznym, która w ciągu przebadanego okresu sięgała aż 36,5% ogółu profesorów medycyny we Francji. A uwzględniając ponadto zespół tej kategorii utytułowanych medyków wywodzących się z rejonu w promieniu 200 km wokół Paryża, uzyskuje się wówczas liczbę, jak dowodzi F. Huguet, która obejmuje 70% wszystkich francuskich profesorów omawianej specjalności (s. IV). Ta ewidentna zatem przewaga profesorów medycyny we Francji ze stołecznym rodowodem w ścisłym i szerokim zakresie stanowi socjologiczny wskaźnik zainteresowań w tych regionach kraju zawodem lekarza i zarazem wykładnik osiągnięcia przez nich wysokich stanowisk w hierarchii uniwersyteckich stopni i godności.

Na niewątpliwe walory książki złożyły się także kompetencje autorki F. Huguet, pracownika naukowego w.w. Zakładu Historii Wychowania. Znane są również na naszym gruncie jej dwie prace jako o współautorki zarówno analogicznego słownika biograficznego wydanego

pod red. G. Caplata pt. *Les Inspecteurs généraux de l'Instruction publique. Dictionnaire biographique 1802-1914*, Paris 1986, a także retrospektywnego rocznika statystycznego szkolnictwa, pracy zbiorowej pt. *L'Enseignement primaire et ses extensions, XIX-XX siècles. Annuaire statistique*, Paris 1987, publikacji również o charakterze dokumentacyjnym, aczkolwiek w innej konwencji (por. recenzje w: „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. XXX 1987, s. 217-220 i t. XXXIV 1991, s. 178-180). Ponadto F. Huguet jest autorką książki pt. *Les Inspecteurs généraux de l'Instruction publique (1802-1914). Profil d'un groupe social*. Paris 1988, która opracowana na podstawie wyników jej wcześniejszych badań dokumentacyjno-biograficznych stanowi studium o charakterze socjologiczno-historycznym, będącym próbą charakteryzacji zespołu inspektorów generalnych oświaty z XIX w. jako określonej grupy społecznej. Prezentowana książka wyraża kontynuację badań autorki w zakresie dokumentacyjno-biograficznym i jest w sensie badawczo-edycyjnym pracą własną, a zarazem stanowi nawiązanie do jej wcześniejszych zainteresowań związanych z dziejami kształcenia medycznego w XIX i XX w. (por. *Annuaire des chercheurs en histoire de l'éducation française 1979*, „Histoire de l'Education” 1979 nr 2-3, s. 62).

Prezentowana książka – słownik biograficzny profesorów paryskiego wydziału medycyny z lat 1794-1939 obejmuje w swej części pierwszej 282 biogramy profesorów zwyczajnych powołanych do kierowania określoną katedrą tegoż fakultetu, a w części drugiej jedynie 80 identycznych opracowań dotyczących profesorów pełniących funkcje zastępcze w stosunku do kierownika katedry. Te podstawowe części książki poprzedza introdukcja, która przybliży czytelnikowi w zwięzłych ujęciach niektóre detale z dziejów nowoczesnego systemu studiów medycznych we Francji i tegoż konsekwencje. W końcowej partii książki zamieszczone są trzy aneksy, które obejmują indeksy katedr i profesorów, wykaz źródeł i literatury oraz indeks nazwisk wymienionych w pracy z podkreśleniem tłustym drukiem profesorów. Objętościowo książka jest duża i liczy w sumie XVI i 753 strony druku.

Ze szczegółów zatem najbardziej naszym zdaniem interesujących zawartych w książce warto

najpierw uwzględnić przynajmniej niektóre wątki mieszczące się w introdukcji. W tym niewielkim, 9-cio stronicowym studium autorka ukazuje zarówno początki nowoczesnego systemu studiów medycznych we Francji wprowadzonego przez rządy Rewolucji a następnie rozwiniętego przez Napoleona, jak również znaczenie i skutki tych regulacji i przeobrażeń, jakie ujawniały się ewolucyjnie w ramach kolejnych modyfikacji podejmowanych w ciągu XIX w., a także te konsekwencje, które wpływały paralelnie na procesy kształtowania się zawodu lekarskiego oraz na możliwości i miejsca jego funkcjonowania w strukturach społecznego odbioru tego kraju. Z danych faktograficznych introdukcji, uzupełnionych na podstawie sygnalizowanego przez autorkę i w niniejszym wywodzie wykorzystanego z uwagi na precyzyjność ujęć, artykułu pióra L. Brocklissa pt. *L'Enseignement médical et la Révolution. Essai de réévaluation* („Histoire de l'Education” 1989 nr 42, s. 79-85) wynika, iż podstawowe znaczenie dla początków nowoczesnego systemu kształcenia medycznego we Francji miały trzy reformy przeprowadzone w czasach Rewolucji i Napoleona. Pierwsza reforma, w miejsce zlikwidowanych fakultetów i szkół medycznych a także chirurgicznych Ancien Régime'u, wprowadziła na mocy dekretu Konwentu z 4 XII 1794 r. trzy dla całej Francji szkoły medyczno-chirurgiczne w Paryżu, Montpellier i Strasburgu, którym nadano nazwę écoles de santé, co w polskim przekładzie można by przyjąć jako szkoły (służby) zdrowia. Utworzenie tych zakładów zwłaszcza od strony programowej oznaczało wówczas istotną sprawę dla procesu unifikacji dwóch dotąd sztucznie rozdzielanych dyscyplin: medycyny i chirurgii w jedną naukę, która stawała się przedmiotem wspólnych i instytucjonalnych odtąd studiów, a tym samym stanowiło początek formowania się nowoczesnego zawodu lekarskiego (s. IV-VIII).

Następnym krokiem był dekret z 10 III 1803 r., na mocy którego w.w. szkoły przekształcone w szkoły medyczne (écoles de médecine) otrzymały nowe podstawy i ramy funkcjonowania, które obejmowały 4-letni okres studiów, odbycie pięciu egzaminów oraz podjęcie tezy, co w sumie obligowało lekarzy po uzyskaniu dyplomu do posiadania autoryzacji do wykonywania wszystkich praktyk medycznych. Kolejnym

wreszcie momentem w tym procesie było w ramach przeprowadzonej reorganizacji szkół wyższych po myśli ustalonej struktury ustrojowej Uniwersytetu Cesarskiego z 17 III 1808 r., podniesienie szkół medycznych do rangi fakultetu, co dawało absolwentom możliwość uzyskania stopni uniwersyteckich, podnosząc tym samym prestiż zawodu lekarza. (s. VIII-IX). Co więcej, doszło w tym czasie do włączenia farmacji do nauk medyczno-chirurgicznych, a formą zinstytucjonalizowanego kształcenia dyplomowanych specjalistów w tej dziedzinie stały się utworzone na mocy rozporządzenia z 18 IV 1808 r. trzy szkoły farmacji, które pozostały jednak niezależne w stosunku do zakładów medyczno-chirurgicznych (L. Brocliss, z. 81-82).

Pomimo zapoczątkowanych na przełomie XVIII i XIX w. procesów unifikacji studiów medycznych i ich stopniowej modernizacji, a także postępujących badań na tle doskonalenia praktyk eksperymentalnych, wytworzył się i utrwał w ciągu XIX w. podział w społeczności lekarskiej. Po jednej stronie znaleźli się lekarze wykształceni na fakultetach i promowani poprzez wszystkie rygorystycznie przeprowadzane egzaminy i którzy znaleźli miejsce w dużych miastach odbywając praktykę wśród warstwy bogatej. Była to elita świata lekarskiego, do której należeli także prezentowani w książce-słowniku przez biogramy profesorowie medycyny. Drugą daleko większą liczbowo grupę stanowili ci lekarze, których przygotowanie ograniczało się do mniej wymagających studiów, a głównie opierało się na praktykach szpitalnych u boku doświadczonych medyków; miejscem wykonywania ich zawodu były tylko mniejsze miasta a równocześnie mniej zamożne środowiska. Wskutek takiego rozwarstwienia uwarunkowanego w przekonaniu F. Huguet względami społecznymi funkcjonowały dwie medycyny, formalnie tworzące jedną rozbudowaną naukę o dwóch niejako obliczach – teoretycznej i klinicznej oraz dwa rodzaje klienteli, których potrzeby rozwiązywane były w aspekcie własnych możliwości i interesów a i nierzadko ambicji i interesów lekarzy (s. IX).

Zdaniem natomiast cytowanego L. Brocklissa u podstaw tej sytuacji była mała precyzyjność ustawy reformistycznej z 1803 r., która nie zobowiązywała ściśle kandydatów na lekarzy

wszystkich kategorii do podejmowania kształcenia po myśli jej postanowień. A ponadto były one w taki sposób sformułowane, że przewidywały istnienie dwóch kategorii zarówno medyków jak i farmaceutów. W konsekwencji wyłoniła się kategoria wyższa przedstawicieli tych zawodów dysponująca dyplomem uniwersyteckim i prawem wykonywania praktyk wszędzie oraz niższa reprezentująca większość służby zdrowia, której możliwości wykonywania praktyk ograniczały się do określonego departamentu (L. Brocliss, s. 82). Przytoczone wywody dowodzą, iż tradycyjna teza o głębokich przemianach w systemie kształcenia medycznego oraz w sytuacji społecznej i praktyce zawodowej lekarzy we Francji, jakie przyniosły reformy Rewolucji i Napoleona ulegają współcześnie weryfikacji. Dotyczy to zarówno ocen na temat poziomu nauk i studiów medycznych z czasów Ancien Régime'u, jak również konsekwencji jakie spowodowały niewątpliwie postępowe reformy w tej dziedzinie zapoczątkowane przez rządy Rewolucji i Napoleona a które jednak przyniosły w ciągu XIX w. nowe podziały niekorzystne społecznie zwłaszcza w środowisku lekarskim a także w systemie studiów medycznych (s. IV).

Interesujący jest również zasygnalizowany w introdukcji problem promowania elity uniwersyteckiej fakultetu medycyny. Odnośnie więc powoływania profesorów zwyczajnych na katedry obowiązywał od 1808 r. systemu konkursu; w ten bowiem sposób Napoleon rzecznik tego systemu pragnął oddać hołd najbardziej zasłużonym w nauce. Zniesiony już w początkach Restauracji w 1815 r. i zamieniony na nominację władzy ministerialnej, został przywrócony w 1830 r. o obowiązywał jedynie do 1852 r. Od tamtego czasu promocja profesorów następowała na podstawie nominacji ministra oświaty, który wykonywał tę czynność przez uwzględnienie podwójnej listy kandydatów proponowanych przez fakultet i Radę Wyższą Oświaty Publicznej (s. IX). Drugą formą promowania była agregacja, którą od 1823 r. przeprowadzano na podstawie konkursowego egzaminu pismnego i ustnego oraz przedstawienia tezy przygotowanej w języku łacińskim. Sprawy szczegółowe dotyczące egzaminów, jak i uprawnień agregowanych były w ciągu XIX w. modyfikowane

wane aż do postanowienia z 1887 r., na mocy którego zniesiono obowiązek przedstawienia tezy do przewodu agregacji. Odtąd agregacja ograniczała się jedynie do odbycia przepisanych egzaminów. Agregowani zajmowali w hierarchii stopni uniwersyteckich miejsce bezpośrednio za profesorami (s. X).

Passus poświęcony szpitalom zamyka wprowadzające uwagi książki. Podniesiona tu została sprawa ewolucji tradycyjnych szpitali jako instytucji opiekuńczych i leczniczych przeznaczonych głównie dla biednych i chorych, które począwszy od Rewolucji uległy głębokim przemianom; zmiany te potoczyły się w dwóch kierunkach. Na bazie jednych powstawały zakłady i organy nowoczesnej opieki społecznej, osiągając w omawianym czasie do 1939 r. coraz to doskonalsze formy funkcjonowania (s. X-XI). Równoległe z wykorzystaniem innych tradycyjnych instytucji opiekuńczo-leczniczych zapoczątkowano proces tworzenia nowoczesnych szpitali jako zakładów stricte leczniczych. Na mocy decyzji Konwentu powołano do życia trzy nowe paryskie szpitale, słynne Val-de-Grâce, Saint-Antoine i la Maternité, a dekretem z 15 XI 1793 r. zapewniono każdemu choremu prawo w szpitalu do indywidualnego łóżka. Na proces tworzenia zrębów nowoczesnego szpitalnictwa w tym czasie (1802) składały się m.in. starania o wyposażenie budynków, o ustalenie sposobu przyjmowania chorych, o wprowadzenie specjalizacji i przydziału praktyk lekarskich a także o podniesienie zdrowotności publicznej. Szpitale dzięki reformom doby Rewolucji stały się jak stwierdza F. Huguet, świątynią medycyny, a w szczególności miejscem kształcenia lekarskiego i przeprowadzanych doświadczeń i badań oraz ośrodkiem zespalałym przez wspólnie podejmowane prace: lekarzy, chirurgów i farmaceutów (s. XI).

Prezentując z kolei uwagi dotyczące podstawowej osnowy książki-słownika, a więc biogramów, które są zestawione w układzie alfabetycznym w dwóch częściach tej publikacji, wypada przede wszystkim odnotować dwie sprawy. Odnoszą się one zarówno do ujęcia, jak również do treści tych opracowań dokumentacyjno-biograficznych. W nawiązaniu do pierwszej sprawy należy podkreślić utrzymaną jednolitość konstrukcyjną każdego biogramu, zło-

żonego w zasadzie z dziewięciu rubryk, w obrębie których poszeregowane są dane fakto-graficzne dotyczące podstawowych dziedzin i etapów życia i działalności, a ostatnia zawiera najbardziej bezpośrednie źródła. W szczególności natomiast rozmiary kolejnych rubryk uzależnione zostały od uzyskanych w ramach przeprowadzonych kwerend informacji źródłowych. Tym niemniej należy zaznaczyć i z uznaniem zaakcentować, iż ogromna większość rubryk wielu biogramów zamieszcza mnóstwo podstawowych danych, które w sumie prezentują pełny aczkolwiek bardzo syntetyczny i zarazem schematycznie ujęty obraz życia i działalności łącznie z osiągnięciami i wyróżnieniami paryskich profesorów medycyny i ich niektórych zastępców przy katedrach wydziału. W niektórych jedynie przypadkach pominięto z braku materiałów rubryki dotyczące bądź orientacji politycznej i ideologii, bądź wyznania.

Co się tyczy drugiej sprawy, a więc treści biogramów, trzeba podnieść jej ewidentne bogactwo, na które składają się nie tylko wielka liczba skompletowanych materiałów faktograficznych, ale również niezwykle staranna i dokładna w ich doborze oraz ewidentna dążność w wielu przypadkach uchwycenia i ukazania wątków biograficznych w szerokim kontekście rodzinnym i społecznym oraz naukowym i zawodowym. Detale tej bogatej treści prezentują poszczególne biogramy książki-słownika, obejmujące w sumie życiorysy 362 paryskich profesorów medycyny. Wprowadzeniem do nich, mającym charakter informacyjny, jest zamieszczony na wstępie, wykaz zawartości każdego biogramu z uwypukleniem założeń stanowiących ramy kolejnych dziewięciu rubryk, poświęconych ściśle zaprogramowanym i określonym etapom i przejawom życia i działalności elity uniwersyteckiej paryskiego fakultetu medycyny.

Ukazując w szczególności ten problem bogactwa danych i precyzji w sposobach ich prezentacji, pragniemy z kolei wypunktować te wszystkie elementy składowe w.w. dziewięciu rubryk, które wypełnione danymi stanowią o zawartości każdego biogramu. I tak w pierwszej rubryce mieszczą się dane dotyczące podstawowych cech tożsamości osobistej prezentowanego profesora, a mianowicie jego nazwisko i imiona, data i miejsce urodzenia oraz śmierci wraz z poda-

niem dla obydwu przypadków dzielnicy Paryża i numeru departamentu, odpowiadającym współczesnym oznaczeniom. Następna rubryka odnosi się do pochodzenia społecznego i rodzinnego z wyszczególnieniem nazwisk i imion rodziców, dziadków, krewnych, rodziców chrzestnych, a także w miarę możliwości świadków aktu urodzenia. Na tej bowiem podstawie materiałowej obejmującej szeroki zakres przedstawicieli rodziny podjęta jest w wielu przypadkach sprawa określenia statusu społecznego badanego profesora. W tej rubryce mieszczą się także koligacje małżeńskie uwidocznione przez podanie szczegółowych personalii małżonki wraz z nazwiskami świadków aktu małżeństwa, co stanowi w przekonaniu autorki słownika wskazówkę dla funkcjonowania szerszych układów społecznych, w których wypadło żyć i prowadzić działalność prezentowanemu w biogramie profesorowi.

W dalszych rubrykach pomieszczone są dane związane ze studiami, przebiegiem kariery zawodowej i pozazawodowej oraz wyróżnieniami i pracami naukowymi. Co się tyczy pierwszej sprawy rubryka obejmuje naukę w szkole średniej i studia, wystawione dyplomy, otrzymane nagrody i podejmowane konkursy wraz z zaznaczeniem dat i miejsc, a także przebieg pracy zawodowej, w tym przypadku w zakresie medycyny i jej główne etapy. W kolejnej rubryce tej grupy wyszczególnione są inne formy działalności, jak udział w pracach towarzystw naukowych, zaangażowania w formacjach wojskowych zwłaszcza w czasie wojen oraz działalność cywilna głównie przez piastowane mandaty wyborcze. Rubryka wyróżnień obejmuje przynależność do jednej lub kilku z pięciu Akademii tworzących słynny Instytut Francji (najwyższej rangi instytucję naukową tego kraju) i do Akademii Medycyny oraz nadanie orderu Legii Honorowej, a także wyróżnienia związane z przyznanymi nagrodami. Publikacje naukowe wyszczególnione w oddzielnej rubryce są przedstawione w dwóch grupach, a mianowicie są to najpierw tezy doktoratu z medycyny i tezy agregacji (do 1887 r.), na drugim miejscu inne prace naukowe, jak studia i rozprawy głównie z zakresu medycyny, a wszystkie ze szczegółowymi danymi bibliograficznymi.

Kolejne dwie rubryki, przedostatnie, obejmują

sprawy postaw, a mianowicie orientacje polityczne i ideologia, z zaznaczeniem bądź jedynie sympatii, bądź przynależności formalnej do określonego ruchu czy obozu politycznego, jak również, co jest bodaj znamienne dla francuskiego pejzażu ideowo-politycznego, stosunek do masonerii. Ostatnia rubryka dotyczy określenia przynależności do wyznawanej religii, z dodaną uwagą, na ile ta sprawa możliwa jest do uchwycenia w źródłach. Z przeglądu wielu biogramów wynika, iż najczęstsze pominięcia rubryk odnoszą się właśnie do dwóch powyższych. Rubryką końcową, zamykającą niejako każdy biogram, jest ta, która prezentuje źródła najbardziej bezpośrednie, stanowiące tworzywo podstawowe poszczególnych biogramów (s. XIII-XIV).

Biogramy zatem profesorów paryskiego wydziału medycyny opracowane podług wyżej określonych kryteriów i zaprezentowane wedle ściśle ustalonych rubryk dla każdego życiorysu obejmują w części pierwszej książki-słownika 282 profesorów zwyczajnych, powołanych na poszczególne katedry tegoż fakultetu (s. 1-510), a w części drugiej jedynie 80 profesorów tej dyscypliny, którzy pełnili funkcje zastępcze na tych katedrach (s. 511-646). Z ogólnego przeglądu tych w sumie 362 biogramów wynika, iż w ogromnej większości tych opracowań ukazano mnogość danych biograficznych przy niebywalej dokładności ujęć, i podziw ogarnia dla ciężaru wysiłku podjętego przez autorkę, która z powodzeniem wykonała prace przerastające niemal siły jednego człowieka. A jednak rzecz została wykonana i ukazała się książka o charakterze słownika biograficznego jako szósty tom w serii poświęconej historii biograficznej szkolnictwa, która przybliży badaczom i miłośnikom historii Francji coraz to szersze kręgi elit uniwersyteckich zwłaszcza Paryża z XIX i pierwszej połowy XX w.

W końcowej części książki zamieszczone są trzy aneksy. Pierwszy obejmuje wykaz katedr paryskiego fakultetu medycyny z lat 1795 i 1823 (s. 649-651) oraz dwa indeksy, z których pierwszy prezentuje spis katedr pogrupowanych na teoretyczne i kliniczne z dodaniem dla każdej kilku podstawowych danych historycznych, i wszystkich zaangażowanych przy nich profesorów (s. 653-681); drugi indeks zawiera w porząd-

ku alfabetycznym zestawienie profesorów zwyczajnych powołanych na poszczególne katedry z zaznaczeniem ich bezpośrednich poprzedników na tych stanowiskach (s. 683-708). Kolejny tj. drugi aneks obejmuje źródła i bibliografię, a w szczególności materiały rękopiśmienne skompletowane w pięciu rodzajach archiwów oraz dokumenty drukowane, jak słowniki, roczniki, publikacje urzędowe, prace ogólne i artykuły (s. 709-716). Zamyka tę końcową część książki-słownika indeks nazwisk, który stanowi trzeci aneks, wszystkich osób występujących w publikacji z uwypukleniem tłustą czcionką nazwisk profesorów zwyczajnych a kursywą ich zastępców (s. 717-752 w 2 kol.).

Prezentowany słownik biograficzny profesorów paryskiego fakultetu medycyny lat 1794-1939 pióra Françoise Huguet jest cenną pozycją o charakterze dokumentacyjnym i niezwykle pomocną dla podejmowanych opracowań z historii medycyny francuskiej czasów

najnowszych, a także z historii szkolnictwa wyższego tego kraju. Jest również cenną i przydatną dla naszych prac głównie w zakresie dokumentacyjno-biograficznym, a w szczególności w przygotowaniach analogicznych słowników biograficznych, czy biogramów naszych elit naukowych. Wypada ponadto sugerować historykom o różnych specjalnościach, by sięgali do prezentowanej książki-słownika, wszak można w tej publikacji znaleźć także sporo informacji materiałowej o charakterze zwłaszcza biograficznym na tematy z dziedzin pozamedycznych. A zatem w podsumowaniu należy podkreślić, iż omówiona książka będąca kolejnym wyrazem dorobku badawczo-edycyjnego paryskiego Zakładu Historii Wychowania, stanowi ważną i wartościową pozycję naukową o charakterze dokumentacyjno-biograficznym.

Leonard Grochowski

Marie-Madeleine Compère, Dolorès Pralon-Julia, *Performances scolaires de collégiens sous l'Ancien Régime. Étude d'exercices latins rédigés au collège Louis-le-grand vers 1720*, Institut National de Recherche Pédagogique, Publications de la Sorbonne, Paris 1992, ss. 263.

Plik wypracowań z języka łacińskiego uczniów prestiżowego kolegium jezuickiego Louis-le-grand w Paryżu z lat najprawdopodobniej 1718-1720, zawierający 177 prac, został wykorzystany przez mieszkającego w tym kolegium ojca-jezuitę Hardouina jako materiał, na którym napisał bruliony swoich dwóch dziełek.

O. Hardouin, nauczyciel i badacz (interesowała go patrystyka, Wulgata, numizmatyka starożytna), na przełomie XVII i XVIII w. pełnił funkcję bibliotekarza kolegium. Zapalczywość polemiczna w tropieniu apokryfów i ateistów doprowadziła go do opublikowania nieudokumentowanych dostatecznie twierdzeń, i w rezultacie do pozbawienia pełnionych w kolegium funkcji, a nawet — jak można przypuszczać — do ograniczenia w dostępie do materiałów piśmiennych. Prace pisemne uczniów zawierały wiele niezapisanego papieru, więc współczujący jego doli młodzi nauczyciele języka łacińskiego w kolegium zapewne przekazali je nieszczęśliwemu, aby mógł pracować nad interesującymi go zagadnieniami. Dzięki dwóm napisanym

i pozostawionym w rękopisie książkom, przechowywanym w Bibliotece Narodowej w Paryżu, historycy wychowania uzyskali pierwszorzędny materiał dający wgląd w praktykę nauczania łaciny w początkach XVIII w. Materiał tym cenniejszy, że pozwalający na wyrobienie sobie poglądu o poziomie wiedzy całych grup uczniowskich w klasach V, IV i III, a więc poniżej klasy retoryki, obejmuje dwa ćwiczenia z klasy V (35 i 38 prac), jedno tłumaczenie, będące zapewne pisemnym sprawdzianem egzaminacyjnym w klasie IV (49 prac) oraz 3 grupy ćwiczeń w poezji łacińskiej (28, 16 i 11 prac) z klasy III.

Dzięki jezuickiemu *Ratio studiorum*, i innym pracom normatywnym regulującym tryb nauczania (np. *Ratio discendi et docendi Jouvancy*), znane są przepisy i zasady ogólne nauczania łaciny w kolegiach. Znanych też jest sporo podręczników i słowników. Są nawet, publikowane od czasu do czasu, prace uczniowskie na zadane tematy; oczywiście nie ulega wątpliwości, że po pierwsze są to prace poprawiane przez